

dr Konrad Burdyka
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (Warszawa)

dr Aleksandra Paprot-Wielopolska
Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” (Wrocław)

RAPORT KOŃCOWY – EKSPERCKI Z REALIZACJI PROJEKTU

Opracowano na zlecenie:

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury
i Dziedzictwa Narodowego pochodzących
z Funduszu Promocji Kultury

1. Specyfika społeczno-kulturowa Ziemi Zachodnich i Północnych – o zasadności badania dziedzictwa kulturowego.

Ziemię Zachodnią i Północną to obszar, który został przyłączony do Polski w wyniku postanowień kończących II wojnę światową. Stanowią one jedną trzecią powierzchni kraju. Na ziemie te zostali przesiedleni przymusowo lub przybyli dobrowolnie nowi osadnicy z różnych regionów Polski m.in. z Wielkopolski (pierwsi przybysze, a na Pomorzu Zachodnim to głównie oni tworzyli polską administrację np. w Szczecinie), Mazowsza, Lubelszczyzny, Kielecczyzny, Małopolski, Podkarpacia oraz z terenów włączonych do Związku Radzieckiego czy nawet z Syberii, Kazachstanu, Mandżurii, a także Ukraińcy bądź Łemkowie i Bojkowie przesiedleni w ramach akcji „Wisła” w 1947 r. Znaleźli się tutaj także Żydzi, szczególnie liczni w Szczecinie, jak też np. Grecy, uchodźcy z kraju ogarniętego wojną domową w latach 40. XX w. Ponadto dość liczni byli tutaj polscy robotnicy przymusowi, którzy po wojnie pozostali tu, ponieważ często nie mieli do kogo i gdzie wracać. Jednocześnie z tzw. Ziemi Odzyskanych systematycznie wysiedlano ludność niemiecką, która zamieszkiwała te tereny od wielu pokoleń. Osadnicy przyjeżdżający więc na Pomorze Zachodnie, którzy zajmowali „poniemieckie” mienie, doświadczali różnego rodzaju szoku, w tym związanego z odmiennością krajobrazu kulturowego. Dlatego zaczęli podejmować działania służące oswojeniu obcej przestrzeni kulturowej poprzez wprowadzanie znanych własnej grupie regionalnej czy etnicznej wzorów kultury i zachowań (np. dokonywano sakralizacji przestrzeni przez budowę kapliczek). Miało też miejsce przemilczanie, jak też rugowanie niemieckiej czy pruskiej przeszłości tych obszarów np. poprzez likwidację cmentarzy, pomników. Masowe migracje na tereny trwały do ok. 1959 r., kiedy to zakończyła się tzw. II fala repatriacji. Okres tuż powojenny i pierwsze lata Polski Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) na Ziemiach Zachodnich i Północnych cechowało też duże poczucie obcości i tymczasowości wśród osadników, szczególnie wśród ludzi „zza Buga” i nadzieja na powrót do swoich „małych ojczyzn”. W wielu przypadkach tak się jednak nie stało. Wobec tego po okresie migracji, nastąpił etap stabilizacji i integracji przesiedleńców, którzy zaczęli tworzyć nowe społeczności lokalne na Pomorzu Zachodnim. Ludność integrowała się np. w ramach działalności kół gospodyń wiejskich, ochotniczych straży pożarnych, ludowych klubów sportowych, parafii czy kółek rolniczych. W tym czasie tożsamość mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych była jednak budowana wokół wartości narodowych. Władzom PRL zależało na tym, aby potwierdzić i kształtować polskość tych ziem, dlatego upowszechniano m.in. hasła typu „Stare Ziemię Piastowskie Powróciły do Macierzy” czy „Myśmy tu nie przyszli, myśmy tu wrócili”, „Byliśmy, jesteśmy,

będziemy”. Dopiero po zmianie ustroju w Polsce w 1989 r. zaczęto zwracać większą uwagę na przeszłość tych ziem i dziedzictwo kulturowe dawnych mieszkańców. Wcześniej bowiem np. Sybiracy nie mogli się organizować, Polacy np. z Wileńszczyzny bądź ze Lwowa nie mogli kultywować swoich tradycji. Ludzie ci, szczególnie przesiedleńcy z terenów wschodnich II RP, nie mogli publicznie mówić np. o tym, w jakich okolicznościach i dlaczego znaleźli się na Pomorzu Zachodnim. Dla potomków powojennych osadników ważne stało się także poszukiwanie własnych korzeni kulturowych w kontekście migracji przodków oraz zamieszkiwania terenów „poniemieckich”. Dlatego od początku lat 90. XX w. można obserwować również na Pomorzu Zachodnim aktywizację społeczności lokalnych i potrzebę kształtowania własnej tożsamości kulturowej w kontekście zamieszkiwanej miejscowości i regionu¹.

Na szczególną uwagę zasługują więc elementy kultury tradycyjnej na Pomorzu Zachodnim, które należy łączyć z niematerialnym dziedzictwem kulturowym, czyli w świetle Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego są to:

Tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne; praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa; wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne, a także wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym...².

Ponadto należy podkreślić, że w regionach znajdujących się na Ziemiach Zachodnich i Północnych mamy do czynienia z kilkoma zjawiskami związanymi z kultywowaniem tradycji

¹ O problematyce kształtowania tożsamości mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych powstało sporo publikacji. Zob. np.: W. Łukowski, *Spoleczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, (tytuły druków zwartych i ciągłych piszemy kursywą) Warszawa 2002; E. Smolarkiewicz, „Przerwana” tożsamość. *Odtwarzanie i tworzenie tożsamości w społecznościach postmigracyjnych*, Poznań 2010; J. Poniedziałek, *Postmigracyjne tworzenie tożsamości regionalnej. Studium współczesnej warmińskomazurskości*, Toruń 2011; I. Lewandowska, *Trudne dziedzictwo ziemi. Warmia i Mazury 1945–1989*, Olsztyn 2012; A. Wylegała, *Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich „ziem odzyskanych”*, Toruń 2014; A. Paprot-Wielopolska, *Kreowanie tożsamości lokalnych i regionalnych po 1989 roku*, Warszawa 2018, a także monografia zbiorowa: *Dolnoślązacy? Kształtowanie tożsamości mieszkańców Dolnego Śląska po II wojnie światowej*, red. J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold, Wrocław 2007.

² http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/ (dostęp: 20.01.2019).

związanych z dziedzictwem kulturowym dawnych i współczesnych grup narodowych, etnicznych, wyznaniowych czy regionalnych. Mieszkańcy, instytucje kultury, samorządy lokalne i organizacje podejmują działania mające na celu:

- a) odtwarzanie tradycji dawnych (stare tradycje);
- b) wynajdywanie tradycji (nowe tradycje);
- c) łączenie starych i nowych tradycji na zasadzie negocjacji kulturowych.

Inicjatywy te świadczą o:

- d) poszukiwaniu własnej tożsamości indywidualnej i zbiorowej w wymiarze lokalnym oraz regionalnym na mapie kultur Polski;
- e) tworzeniu konkurencyjności danego obszaru w wymiarze lokalnym i regionalnym oraz budowaniu atrakcyjności turystycznej na podstawie jego zasobów kulturowych;
- f) potrzebie budowania/formowania wspólnoty lokalnej i/lub regionalnej.

2. Stopień realizacji zadania badawczego – co udało się młodym badaczom?

Pierwszym celem projektu „Tutejsi. Tradycje kulturowe Pomorza Zachodniego” było przeprowadzenie badań terenowych, służących odszukaniu i upublicznieniu lokalnych (na obszarze kilku wsi, gminy) tradycji, obrzędów, rękodzieła, pieśni, zdjęć itp., które przetrwały do dzisiaj i w dalszym ciągu świadczą o tożsamości kulturowej określonej grupy osób, np. mniejszości narodowej, albo też – w wyniku adaptacji mieszkańców obrzędowość ta i tradycje uległy modyfikacji, np. tworząc nową jakość.

Prace o charakterze badawczym i dokumentacyjnym, zrealizowane przez uczniów i ich opiekunów – pozwoliły na wstępne rozpoznanie zjawisk kulturowych na obszarze poszczególnych gmin. **Trudno jednak mówić o stwierdzeniu pewnych prawidłowości dla obszaru całego województwa zachodniopomorskiego – zgromadzony materiał dotyczy istotnie różniących się między sobą społeczności:**

- a) szkoły z gmin znajdujących się w pasie nadgranicznym - sąsiedztwo z Niemcami z jednej strony wpływa na poszukiwanie wspólnych narracji o przeszłości z miejscowościami pogranicza oraz tworzenie wspólnych inicjatyw na tych terenach, a z drugiej strony skłania też społeczność do poszukiwania tradycji długiego trwania, które zostały przeniesione na te obszary wraz z nowymi osadnikami przybyłymi tu po II wojnie światowej;
- b) szkoły z gmin znajdujących się w pasie nadmorskim – atrakcyjna lokalizacja wpływa na wysoki potencjał turystyczny gminy, co skutkuje poszukiwaniem przez lokalne społeczności alternatywnej narracji o miejscowości lub tworzeniem zupełnie nowych tradycji kształtujących wspólnotę lokalną, ale i zwiększających atrakcyjność gminy;
- c) szkoły z gmin znajdujących się w pobliżu dużych ośrodków miejskich – położenie w pobliżu Szczecina (stolicy województwa zachodniopomorskiego) sprawia, że społeczności mają łatwiejszy dostęp do ważnych instytucji kultury, które oddziałują też na kierunki rozwoju lokalnego np. działalność lokalnych organizacji; na tych obszarach można też odnotować kontakty lokalnych społeczności z liderami, badaczami i naukowcami z miasta wojewódzkiego;
- d) szkoły z gmin oddalonych od dużego ośrodka miejskiego oraz obszarów atrakcyjnych turystycznie (popularnych) – społeczności tych terenów poszukują wyznaczników własnej tożsamości, które pozwolą im się wyróżnić na tle pozostałych gmin/regionów;

dlatego można zaobserwować duże zaangażowanie związane z wartościowaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego związanego z mieszkańcami sprzed i po 1945 r.

Działania mające na celu kultywowanie i upowszechnianie tradycji kulturowych Pomorza Zachodniego (w tym niematerialnego dziedzictwa kulturowego), które dokumentowali uczniowie szkół biorących udział w projekcie, pokazują, że na tych terenach **lokalne społeczności odnoszą się najczęściej do kilku rodzajów tradycji, które pozwalają tworzyć wrażenie istnienia społeczności/obszaru posiadającego własną kulturę.** Są to najczęściej:

- **Tradycje kulinarne** – w poszczególnych wsiach koła gospodyń wiejskich lub lokalne stowarzyszenia gromadzą przepisy na potrawy przygotowywane od lat przez pierwszych powojennych osadników i ich potomków. W niektórych miejscowościach tworzone są nowe tradycje kulinarne na podstawie lokalnych zasobów, np. ryb, dziczyzny oraz święta im poświęcone, np. Regionalny Konkurs „Smaki Ryb Odrzańskich” w Żabnicy nad brzegiem Regalicy; kulinaria były w projekcie najczęściej i najchętniej badanymi i opisywanymi przez uczniów tradycjami.
- **Tradycje muzyczne (śpiewacze i taneczne)** – zespoły śpiewacze czy pieśni i tańca działające w ramach struktur kół gospodyń wiejskich lub przy miejscowych świetlicach oraz domach kultury czy nawet remizach strażackich powielają repertuar pieśni i tańców z regionów Polski o kulturze długiego trwania lub piosenki biesiadne, które są szczególnie popularne podczas lokalnych festynów. Repertuar takich zespołów jest więc odpowiedzią na zapotrzebowanie i gusta lokalnej społeczności, ponadto jest tworzony w odniesieniu do istniejących zasobów – dostępności śpiewników czy zaangażowania lidera – osoby prowadzącej zespół. Działalności tego rodzaju zespołów często towarzyszy potrzeba posiadania własnego stroju ludowego, z którym mogliby się utożsamiać jego członkowie. Dlatego na badanym obszarze odnotowano kilka przypadków tworzenia stroju ludowego na podstawie inspiracji strojami regionów ościennych lub najbardziej znanych strojów regionalnych w Polsce (np. w gminie Stepnica), ale również można wskazać działania mające na celu stworzenie zupełnie nowego stroju, z którym utożsamiałyby się lokalna społeczność.
- **Tradycje związane z rękodziełem** – w kręgu zainteresowań kół gospodyń wiejskich i wielu mieszkańców poszczególnych gmin pozostaje rękodzieło. Nie jest to jednak rękodzieło, które można uznać za tradycyjne dla danego obszaru lub społeczności. Wytwarzane przedmioty są inspirowaną popularnymi współcześnie w całej Polsce technikami rękodzielniczymi, np. haft krzyżykowy, szydełkowanie, decoupage,

bibułkarstwo, wyplatanie wieńców dożynkowych, tworzenie ozdób świątecznych (Boże Narodzenie, Wielkanoc). Lokalne społeczności uznają je jednak za ważny element integrujący społeczność – jest to często okazja do spotkania w gronie osób zainteresowanych rękodziełem, co pozwala na tworzenie więzi wspólnotowych w obrębie grupy zainteresowań.

- Tradycje świeckie i święta doroczne – w wielu miejscowościach popularne jest organizowanie festynów w ramach dni wsi lub dni gminy, a także świąt tematycznych. W wielu gminach, gdzie mieszkańcy trudnią się rolnictwem, ważnym świętem są dożynki.
- Tradycje religijne – przeważająca część mieszkańców zamieszkujących badane przez uczniów tereny, jest wyznania rzymskokatolickiego, choć są też dość liczni wyznawcy prawosławia czy ewangelicy (głównie Trzebiatów). Dlatego dokonano dokumentacji relacji związanych najczęściej ze Świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocy, ale również tradycje związane z małą architekturą sakralną np. uroczyste nabożeństwa majowe w Żabnicy (Majówka Żabnicka).

Duża różnorodność dziedzictwa kulturowego w niektórych społecznościach zbadanych przez uczniów wiązała się ze zwiększonym wysiłkiem opisu i porządkowania materiałów; rodziła też trudność w opracowaniu końcowej prezentacji. Tym samym „nadmiar bogactwa” stanowił trudność, niemożliwą do zniwelowania w ograniczonym ramami projektu czasie. Eksperti zalecili w takiej sytuacji skupienie się na jednym z rodzajów tradycji. Podejście to pozwoliło części grup bardziej skrupulatnie przeprowadzić analizę materiałów, opracować je w przystępnej formie oraz w sposób efektywny (tj. klarowny dla odbiorcy) zaprezentować na konferencji w Międzyzdrojach. Grupy, które nie uwzględniły rad ekspertów na ogół przekroczyły ustalony na prezentację czas lub omawiały zaobserwowany element dziedzictwa kulturowego w sposób pobieżny.

3. W czym młodzi badacze pomogą naukowcom – o dokumentacyjnych walorach projektu.

Drugi cel projektu „Tutejsi. Tradycje kulturowe Pomorza Zachodniego” zakładał dokonanie oceny – w oparciu o wyniki badań terenowych oraz badania pogłębione – w jakim stopniu dokonała się asymilacja kulturowa przybyłych po II wojnie światowej osadników i jakie są jej efekty: czy udało się zbudować tożsamość lokalną, czy też budowa tej tożsamości jest wspomagana, a nawet zastępowana tradycją i kulturą tych ziem sprzed II wojny światowej?

Zgromadzone przez uczniów z gmin Pomorza Zachodniego materiały posiadają walor dokumentacyjny. Zostały pozyskane w większości przypadków w sposób samodzielny (co oczywiście nie oznacza braku zaangażowania ze strony nauczyciela) z zastosowaniem narzędzi badawczych oraz poddane analizie w obecności nauczyciela i ocenie eksperckiej. Utworzono tym sposobem często unikatowe repozytoria, których wartość będzie wzrastać wraz z upływem czasu. Uczniowie wychodząc w teren zyskali szansę odkrycia nie tylko elementów dziedzictwa, ale nade wszystko poznania ich dysponentów – młodzi badacze dotarli do osób kultywujących tradycję, pielęgnujących pamięć o miejscu swego pochodzenia, nierzadko w twórczy sposób zaangażowanych w budowanie nowej, powojennej tożsamości społeczności lokalnych. Część zgromadzonych materiałów uznać należy jednak za *stricte* historyczne – nierzadko młodzi badacze nie potrafili odnieść się do wprowadzonego w czasie szkolenia dla nauczycieli pojęcia „dziedzictwa kulturowego” czy tradycji w wymiarze niematerialnym. W efekcie tego znaczna część prezentacji przedstawionych podczas „Konferencji młodych naukowców” bardziej odpowiadała założeniom przedsięwzięć – z pewnością także pożytecznych i potrzebnych – związanych z rejestracją świadectw historii, bazujących niemal wyłącznie na indywidualnych życiorysach, pamiątkach z przeszłości i dokumentach archiwalnych. Są to materiały wartościowe z poznawczego punktu widzenia, jednak nie są zbieżne z założeniami projektu.

Oczywiście poczynione przez młodych badaczy opisy dziedzictwa kulturowego nie są (i nie mogą być) wolne od mankamentów natury metodologicznej oraz uchybień warsztatowych. Nie wszystkie pozyskane materiały są wysokiej jakości pod względem technicznym (np. nie dołożono należytych starań podczas nagrań i obróbki dźwięku i obrazu, źle wykadrowano zdjęcia), część z nich nie została odpowiednio opisana, co uniemożliwia ich identyfikację oraz możliwość upowszechnienia. Niemniej na ogół nadają się do wykorzystania w innych przedsięwzięciach, np. ukierunkowanych na odkrywanie, pielęgnowanie i promowanie tradycji w społecznościach lokalnych regionu. Działania te pozwoliłyby na zwiększenie świadomości kulturowej mieszkańców oraz docenienie własnej kultury.

Doświadczenia wyniesione z projektu „Tutejsi” stwarzają możliwość kontynuacji tego rodzaju działań badawczych we współpracy szkoły z lokalnymi ośrodkami kulturotwórczymi na terenie danej gminy.

Warto zauważyć w tym miejscu, że projekt „Tutejsi” – mimo swego pilotażowego charakteru – w odbiorze uczniów okazał się przedsięwzięciem atrakcyjnym. Świadczy o tym:

- a) brak problemów (na ogół) w skompletowaniu grup w poszczególnych szkołach oraz wysoka frekwencja na zajęciach prowadzonych przez nauczycieli – niektórzy opiekunowie grup poświęcali więcej czasu na pracę z młodzieżą, niż przewidywały to założenia projektu;
- b) duże zaangażowanie w prace badawcze i gromadzenie materiałów – uczniowie pozyskali różnorodne w formie i treści materiały, co niewątpliwie wymagało znacznego wysiłku w działaniach realizowanych poza szkołą i poza czasem lekcji (np. konieczność bezpośredniego dotarcia do rozmówców);
- c) inwencja i poprawne przygotowanie uczniów do finalnej prezentacji wyników prac w czasie konferencji w Międzyzdrojach (czego pośrednim dowodem były również elementy dziedzictwa kulturowego przywiezione na konferencję, np. rękodzieło, potrawy, stroje, publikacje).

Tematyka dziedzictwa kulturowego (jak również historii Ziemi Zachodnich i Północnych) ujęta w projekcie „Tutejsi” skutecznie trafiła do grona młodych ludzi. Może być to również efekt nadania uczestnikom aktywnej roli „młodych badaczy” (wymagającej wysiłku, ale też nobilitującej – pozytywnie wartościowanej w społeczeństwie). Uczniowie zainteresowali się pochodzeniem swych rodzin, co jest ważnym elementem kształtowania własnej tożsamości kulturowej.

Opisane (zbadane) przez uczniów i nauczycieli zjawiska kulturowe mogą być pomocne środowisku naukowemu w dalszym, bardziej pogłębionym i dokonywanym z większą troską o metodologiczną poprawność rozpoznawaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Uczniowie uczynili nierzadko pierwszy, bardzo ważny krok na skomplikowanej, wymagającej znacznych nakładów i bardzo czasochłonnej ścieżce badawczej.

4. Najczęściej występujące trudności w toku realizacji projektu „Tutejsi”.

Gruntowna lektura raportów końcowych spisanych przez nauczycieli oraz analiza materiałów zgromadzonych przez uczniów pozwalają wskazać główne, najczęściej powtarzające się w kłopoty w realizacji projektu „Tutejsi”. Podzielić można je na trzy kategorie:

- a) problemy związane z czasochłonnością – okres realizacji badań terenowych przypadający na późną jesień (krótkie dni) istotnie utrudnił swobodne poruszanie się uczniów w obrębie ich miejscowości i pozyskiwanie materiałów (np. realizację wywiadów z osobami starszymi lub z dala od domów i szkoły). Trudno było zgrać terminy odpowiadające zarówno młodym badaczom, jak i rozmówcom. Sytuacja komplikowała się bardziej, gdy w miejscowości identyfikowano kilka elementów lokalnej tradycji lub większą liczbę potencjalnych rozmówców – brakowało wówczas czasu na odwiedzenie wszystkich. Kiedy udało się uzyskać pokaźny zbiór danych należało poddać go analizie w obecności opiekuna-nauczyciela i z udziałem wszystkich członków grupy, co wymuszało obecność na dodatkowych zajęciach w szkole. Nie zawsze jednak było to możliwe, chociażby ze względu na inne przedsięwzięcia realizowanego w szkołach (np. obchody 100-lecia polskiej niepodległości). Brak czasu (zbliżanie się terminu konferencji i opracowania końcowego raportu) nie pozwalał ponadto gruntownie zapoznać się z całością materiału i opracować go w formie prezentacji. Stąd też sugestie ekspertów, aby czas na realizację badań terenowych był odpowiednio długi, a jeżeli to niemożliwe, aby grupy skupiały się na wybranych przez siebie elementach dziedzictwa kulturowego;
- b) problemy związane z pozyskaniem materiałów w terenie – szczególnie często młodzi badacze spotykali się z trudnościami w realizacji lub rejestracji wywiadów. Potencjalnie ciekawi i cenni informatorzy nie wyrażali zgody na przeprowadzenie rozmowy lub na jej rejestrację. Dla części rozmówców wywiad stanowił przeżycie obciążające fizycznie i emocjonalnie (ze względu na zaawansowany wiek). Wydaje się także, że sztuka realizacji wywiadów w konwencji badawczej dla części uczniów stanowiła nie lada wyzwanie – młodym badaczom albo towarzyszyła wyraźna nieśmiałość (konieczna okazywała się pomoc siedzącego obok nauczyciela), albo też wywiad realizowali nazbyt teatralnie (z uprzednim wyuczeniem się pytań na pamięć, co utrudniało pozyskiwanie od rozmówców dodatkowych, ważnych, choć nieplanowanych informacji). Warto ćwiczyć tę technikę badawczą w czasie zajęć lekcyjnych lub w domu – swobodnie rozmawiając na temat tradycji np. z dziadkami;

c) problemy związane z obróbką i analizą materiału – zgromadzone w czasie badań terenowych nagrania, fotografie, skany nie były niestety dokładnie opisywane (na ogół brakowało dat wykonania, informacji co przedstawia zdjęcie, z kim przeprowadzana jest rozmowa itp.). Do zdjęć nie załączono też ich opisów (daty zrobienia fotografii, osoby znajdując się na nich bądź miejsca, które one przedstawiają). Z pewnością skutkowało to trudnością w opracowywaniu materiałów, jak również w ocenie pracy grupy przez ekspertów. Z lektury raportów końcowych wynika, że pewną trudność sprawiała również technika (zawodziły dyktafony i aparaty, występował problem z kopiowaniem plików).

5. Rekomendacje.

Eksperci po przeanalizowaniu materiałów dostarczonych przez nauczycieli (identyfikując trudności, na jakie natrafili uczniowie), jak również bazując na doświadczeniu wyniesionym ze szkolenia i z bieżących kontaktów z grupami (w ramach konsultacji telefonicznych) oraz dzięki obserwacjom prezentacji na konferencji w Międzyzdrojach, opracowali zestaw poniższych rekomendacji dla EFRWP. Posłużyć one mogą jako wskazówki usprawniające realizację projektu „Tutejsi” w kolejnych jego edycjach:

- 1) W kolejnej edycji projektu należy uwzględnić ww. specyfikę gmin (gminy nadmorskie, gminy miejskie itp.) już na etapie rekrutacji. Innymi słowy: albo wprowadzić parytet wg typu gmin (różnicując przy tym materiał szkoleniowy) albo adresować projekt do szkół wyłącznie w ściśle określonych typach społeczności lokalnych. Podmiot (szkoła) zgłaszająca się do projektu mogłaby wykonać wstępne rozeznanie miejscowych zasobów kulturowych, np. kulinaria, tradycje muzyczne, święta świeckie i religijne (np. we współpracy z GOK-iem), zabytki kultury materialnej np. pomniki, nagrobki. Będzie to przydatne na etapie szkolenia.
- 2) W kolejnych edycjach projektu powinno się wprowadzić ogólnie wytyczne dot. gromadzenia wskazanych przez ekspertów (po ich wstępnym rozpoznaniu – kwerendzie dostępnych powszechnie materiałów źródłowych) rodzajów tradycji. Powinny być one podstawową pomocą („manuałem”) dla uczniów i nauczycieli, aby uniknąć długotrwałych lub przypadkowych poszukiwań zjawisk kulturowych w gminie. Można wyznaczyć pewne priorytety działań (np. w pierwszej kolejności kulinaria i liderzy społeczności lokalnych, następnie tradycje religijne, muzyczne itd.). Dodatkowo w materiałach dla nauczycieli warto byłoby opracować już gotowe (dostosowane do danego zjawiska kulturowego) scenariusze rozmów, tematy do poruszenia (z uwzględnieniem możliwości modyfikacji wedle potrzeb grup), dyspozycje do zdjęć, nagrywania filmów, wykonywania kopii dokumentów. Projektowanie scenariuszy rozmów jest czasochłonne i niestety grupy nie unikają poważnych błędów w ich opracowaniu (później nie da się tych błędów zniwelować).
- 3) Przede wszystkim należy zapewnić szkołom możliwość dłuższej realizacji działań w projekcie. Niedopracowanie zebranych materiałów w tej edycji projektu wynika

głównie – na co zwracali uwagę nauczyciele – ze stanowczo za krótkiego czasu na prace badawcze w terenie. Nie sprzyjała pora roku – jesień, kiedy szybciej zapada zmrok. Główne działania w projekcie powinny być realizowane w okresie wiosenno-letnim. Zasadne wydaje się zwiększenie liczby godzin, które nauczyciele poświęcają na pracę z grupą.

- 4) W projekcie należy kontynuować pomysł związany z dowartościującym postrzeganiem uczniów jako „młodych” badaczy. Dla wyróżniających się uczniów (wskazanych przez nauczycieli) lub szkół (wskazanych przez ekspertów) można przeprowadzić profesjonalne warsztaty etnograficzne i/lub z zakresu nowych technologii, nawiązując współpracę np. z wybranym zachodniopomorskim muzeum.
- 5) Należy dać uczestnikom projektu narzędzia do promocji swych prac oraz wskazać kierunki dalszych przedsięwzięć, np. jak można archiwizować zdjęcia i opisywać materiały, aby udostępnić je w miejscowej bibliotece, archiwum, muzeum, zaprezentować w szkole podczas lekcji pokazowej. Przykładowo: zaproponować formy popularyzacji dorobku projektu w skali gminy, powiatu, regionu (seminarium, wystawa, odczyt, akademia). W kolejnych edycjach należałoby więc już na wstępie założyć większą współpracę szkoły z gminą – od początku uczniowie muszą wiedzieć, że ich praca zostanie wykorzystana przez inne lokalne instytucje, a w związku tym zebrane materiały muszą zostać solidnie przygotowane i opracowane. Będzie to dodatkowa motywacja zarówno dla młodzieży, jak i opiekunów. Być może drobna partycypacja w kosztach ze strony samorządu również byłaby pożądana.
- 6) Należy zmienić punkt ciężkości zagadnień omawianych w czasie szkoleniach/warsztatów dla nauczycieli. Warsztaty powinny zostać w pełni poświęcone społeczno-kulturowemu funkcjonowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (różne konteksty i wymiary). Zminimalizowane powinny być zagadnienia historyczne (zbyt wiele szkół potraktowało projekt jako narzędzie do tworzenia swoistej kroniki miejscowości w myśl hasła: „ocalić od zapomnienia”). Ważne jest odpowiednie wprowadzenie nauczycieli w zakres pojęć związanych z tradycjami kulturowymi Ziemi Zachodnich i Północnych. Być może podczas warsztatów najlepiej byłoby wypracowywać już model prowadzenia badań w danej gminie i omówić zjawiska, jakie występują na jej terenie. Dlatego nauczyciele przyjeżdżając na warsztaty powinni zrobić

wstępne rozpoznanie tychże zjawisk na swoim terenie (uwzględnić to w rekrutacji). Konieczne będzie przygotowanie krótkich zadań dla nauczycieli, których wyniki przywieźliby ze sobą na szkolenie. Pozwoli to na wstępną weryfikację zjawisk i ukierunkowanie działań, jakie zostałyby przeprowadzone z grupą uczniów.

- 7) Sugerujemy, aby projekt przewidywał zakup lepszej jakości dyktafonów, które na czas trwania projektu mogłyby być udostępnione szkołom (czasowo lub na stałe) – wydatnie poprawiłoby to jakość nagrań. Należałoby też wprowadzić dostęp do wirtualnego dysku, na którym opiekunowie uczniów zamieszczaliby na bieżąco pozyskane materiały, co pozwoliłoby na regularną weryfikację materiałów przez ekspertów i ukierunkowywanie prac badawczych. Odrębna część warsztatów dla nauczycieli poświęcona sprawom technicznym jest ważna, jednak obecna edycja pokazała, że montaż filmów był sporadyczny – lepszym zagadnieniem byłoby umieszczanie plików w tzw. chmurach (można w tym zakresie nawiązać współpracę z Ministerstwem Cyfryzacji, które podłączyło wszystkie szkoły w Polsce do szerokopasmowego Internetu).